

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Ч.Т.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б.Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ
СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.17.547– диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 372.881.1 (575.2)(043.3)

БИЙГЕЛДИЕВА КУНДУЗ АБДЫГУЛОВНА

**КЫРГЫЗ ЖАНА КЫТАЙ ТИЛДЕРИНДЕ СҮЙЛӨӨ АДЕБИНИН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

10.02.20 – салыштырма - тарыхый, типологиялык жана тектештирме
тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациясынын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2017

Диссертация К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин тил илими кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Маразыков Турусбек Сейдакматович

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, доцент
Дарбанов Буркутбай Ерматович

филология илимдеринин кандидаты,
Джумаз Мар Вундузович

Жетектөөчү мекеме: Кыргызстан эл аралык университетинин
лингвистика кафедрасы. Дареги: 720052,
Бишкек ш., Л.Толстой көчөсү, 17 а/1

Диссертациялык иш 2017-жылдын 1-декабрында саат 10:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Т. Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун, Ош мамлекеттик университетинин, Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д 10.17.547(<http://aytmатов-ilm.tk>) диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, Чүй проспект, 265-а.

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек шаары, Чүй проспекти, 265а), Ош мамлекеттик университетинин (723500, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү, 44) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2017-жылдын 30-октябрында жөнөтүлдү.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу
катчысы, филология илимдеринин
кандидаты, улук илимий кызматкер:**

Р.Э.Коңурбаева

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Акыркы 20 жылдын аралыгында кыргыз жана кытай элинин ортосунда саясий, экономикалык, маданий жана илимий карым-катнаштар абдан активдешти. Ушуга байланыштуу кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө маселелерин ар тараптан иликтөө зарылчылыгы жаралды. «Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрү» деп аталган бул диссертациялык изилдөө жогоруда белгиленген келечектүү жана олуттуу маселени чечүүгө арналгандыгы менен актуалдуу жана пайдалуу.

Диссертациялык изилдөөбүздө кыргыз жана кытай тилдериндеги сүйлөө адабин иликтөө, андагы өзгөчөлүктөрдү жана окшоштуктарды аныктоо маселеси учурда илимий-теориялык жактан да, практикалык жактан да абдан зарыл деп эсептейбиз. Биздин оюбузча, сүйлөө өзгөчөлүктөрү тилдин табият-өзгөчөлүктөрүн аныктайт. Ошондой эле сүйлөөнүн табияты тилдин өзгөчөлүктөрүнө түздөн-түз байланыштуу. Салыштырылып жаткан кыргыз жана кытай тили типологиялык, грамматикалык табияты боюнча бири-биринен кескин айырмаланган тилдердин катарына кирет. Ушуга байланыштуу аталган эки тилдин табиятына, өзгөчөлүктөрүнө анализ жүргүзүү, ал тилдердин грамматикасынын, лингвомаданиятынын, сүйлөө адабинин окшоштуктарын жана айырмачылыктарын аныктоо абдан маанилүү. Ошондуктан кыргыз жана кытай тилинин грамматикасындагы окшоштуктар жана өзгөчөлүктөр анализге алынып, тиркеме түрүндө берилди.

Бул диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу мына ушул сыяктуу олуттуу теориялык маселелерди илимий негизде ар тараптан иликтөөгө алгандыгы менен түшүндүрүлөт.

Диссертациялык иштин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышы. Изилдөө иши К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин кыргыз тил илими кафедрасынын негизги илимий-методикалык изилдөө иштери менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн, анын жалпы жана жеке маселелерин буга чейин жарык көргөн илимий-теориялык адабияттардын негизинде салыштырып изилдөөгө алуу.

Изилдөөнүн максаты **төмөнкүдөй милдеттерди** чечүүнү талап кылды:

- жалпы тил илиминде, орус тил илиминде, түркологияда, кыргыз жана кытай тил илиминде сүйлөө маданиятынын изилденишин иликтөө;
- кыргыз тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелерин изилдөө, анын табиятын, өзгөчөлүктөрүн мүнөздөө;

- кытай тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелерин изилдөө, анын табиятын, өзгөчөлүктөрүн белгилөө;

- кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабине тиешелүү материалдарды салыштырып талдоо.

Белгиленген максатты ишке ашырууда изилдөөнүн байкоо, контекстуалдык анализдөө, коммуникативдик-прагматикалык интерпретациялоо, салыштырма **методдору** колдонулду.

Кыргыз жана кытай сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн аныктоодо, социолингвистикалык анализ жүргүзүү, лингвистикалык эксперимент жана анкета жүргүзүү, салыштыруу методологиясы ишке ашырылды.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- жалпы тил илиминде, кыргыз жана кытай лингвистикасында сүйлөө маданиятынын изилдениш таржымалы тыкан иликтөөгө алынып, диссертанттын өзүнүн жекече илимий ойлору теориялык жана практикалык жактан негизделип берилди;

- кыргыз тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери изилдөөгө алынып, анын табияты, өзгөчөлүктөрү фактылык материалдардын негизинде ачылып көрсөтүлдү;

- кытай тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери алгачкы жолу кыргыз тилине салыштырылып изилдөөгө алынып, анын табияты, өзгөчөлүктөрү фактылык материалдардын негизинде мүнөздөлдү;

- кыргыз жана кытай тилинде сүйлөө адабине тиешелүү материалдар коммуникативдик, этнолингвистикалык өңүттө биринчи ирет салыштырылып, алар кеңири талдоого алынып, тийиштүү илимий-теориялык тыянактар чыгарылды.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү: изилдөөнүн жыйынтыгында алынган натыйжалар, берилген сунуштар кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн ар тараптан, терең таанып билүүгө көмөк көрсөтөт.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Кыргыз жана кытай тилдериндеги сүйлөө адаби жалпы адамзатка мүнөздүү болгон (саламдашуу, ал-абал сурашуу, көңүл жубатуу, көңүл айтуу, ыраазычылык билдирүү, алкыш айтуу, куттук айтуу, кечирим суроо, коштошуу ж.б.) окшош компоненттерге бөлүнөт, алар улуттук, этнофилософиялык, менталитеттик өзгөчөлүктөргө ээ, аталган эки элдин сүйлөө маданиятынын айырмачылыгы ал элдердин тарыхында камтылган, ошону менен бирге кылымдар бою келе жаткан кыргыз-кытай элдеринин көп кылымдык байланышынын натыйжасында жаралган сүйлөө адабинин өзгөчө интертекстуалдык формулалардын издеринен да көрүнөт.

2. Кыргыз тилинде сүйлөө адабине таандык даяр, туруктуу тилдик каражаттар кыргыз элинин көчмөн турмушуна, жашоо шартына байланыштуу түзүлгөн, көчмөндүк демократия бүгүнкү дүйнөлүк цивилизациянын башаты болгон, кыргыз эли оозеки түрдө сүйлөө маданиятын, улуттук, кайталангыс этнопедагогикасын түзүшкөн, алар ислам дининин жана акыркы жүз жылдыктагы орус жана европалык маданият менен болгон тыгыз карым-катыштын негиздерине таянышкан.

3. Кытай элинин сүйлөө адабинин башаты жана өзгөчөлүгү Конфуцийдин философиялык окуусуна жана анын дүйнө таанымына болгон көз карашына (б.з.ч. V к) карата аныкталат, ошону менен бирге даосизмдик (б.з.ч. VI-III к.к.), легизмдик (б.з.ч. IV-III к.к.) диний агымдарга, кытай элинин маданиятына жана үрп-адатына таянылат.

4. Кыргыз жана кытай тилдеринин сүйлөө адабин өздөштүрүү үчүн аталган эки тилдин сүйлөө маданиятынын тарыхын окуп үйрөнүү, ал тилдерде сүйлөө адабинин окшоштугун жана айырмасын салыштырып, алардын формулаларынын стилистикалык варианттарын билүү зарыл жана бул маселе эки элдин сүйлөө өнөрүн, сүйлөө маданиятын, сүйлөө адабин ар тараптан таанып билүүгө өбөлгө түзөт.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Тектеш эмес кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабине тиешелүү маселелерди изилдеген көрүнүктүү окумуштуулардын эмгектери диссертацияда терең изилденип, алар козгогон илимий-теориялык маселелерге карата автордун жеке көз карашы билдирилди. Кыргыз жана кытай тилдеринде учурашуу, ал-абал сурашуу, көңүл жубатуу, куттук айтуу, кечирим суроо, көңүл айтуу, коштошуу сыяктуу сүйлөө адабинин компоненттери, алардагы лингвомаданий, этномаданий өзгөчөлүктөр боюнча чыгарылган жалпылоолор жана илимий корутунду-тыянактар диссертант тарабынан жеке ишке ашырылды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы. Иштин негизги жоболору жана жыйынтыктары боюнча БГУнун кыргыз тил илими кафедрасынын кеңешмелеринде, семинарларында, НМУ, КМУ, КББАнын республикалык, регионалдык, илимий-теориялык, илимий-практикалык конференцияларында изденүүчү тарабынан илимий баяндамалар жасалып, талкууланган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Изилдөөнүн жүрүшүндө кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрү илимий негизде аныкталды. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын толук чагылдырган 2 методикалык колдонмо, КР ЖАК тарабынан диссертациялардын материалдарын жарыялоо үчүн сунушталган илимий басылмаларда 13 илимий макала жана Россиялык илимий индекстүү

шилтемеси (РИНЦ) импакт-фактору бар журналдарда 4 илимий макала (жалпысы 17 илимий макала) жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Иш киришүүдөн, үч бөлүмдөн, бөлүмдөр боюнча корутундулардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Иштин көлөмү – 223 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Изилдөөнүн негизги мазмуну диссертациялык изилдөөнүн өз алдына койгон милдеттеринин аткарылыш ырааттуулугуна ылайык берилди. **Киришүү бөлүмүндө** теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн предмети, максаты, милдеттери, методу, илимий-териялык жаңылыгы, мааниси, практикалык баалуулугу, изденүүчүнүн жеке салымы, иштин апробацияланышы, жарыяланышы жана түзүлүшү тууралуу маалыматтар берилген.

Иштин I бөлүмү «Сүйлөө маданиятынын изилдениш абалына илик» деп аталат. Анда жалпы тил илиминде, орус тил илиминде, түркологияда, кыргыз жана кытай тил илиминде буга чейин жарык көргөн илимий-теориялык адабияттардын негизинде сүйлөө маданиятынын изилдениши иликтөөгө алынган.

1.1. Сүйлөө маданиятынын жалпы тил илиминде изилдениши. Сүйлөө маданияты илим катары антикалык риториканын кыртышында жаралган. Аристотель, Марк Туллий Цицерон, Марк Фабий Квинтилиан, Демосфен өндүү ораторлор, көрүнүктүү философ, окумуштуулар ойду туюндуруунун ар түрдүү жол-жоболорун, ык-амалдарын иликтеп иштеп чыгышкан. Швейцариялык окумуштуу Фердинанд де Соссюрдун (1977) лингвистикалык концепциясында тил, сүйлөө (кеп) жана сүйлөө ишмердиги (кептик ишмердиги) так аныкталган, ал эми окумуштуу Л.Ельмслев (1965) тил жана сүйлөө процессине байланыштуу схема-норма-узус түшүнүктөрүн иликтеген.

1.2. Сүйлөө маданиятынын орус тил илиминде изилдениши. Орус окумуштуусу М.В.Ломоносов «Риторика» аттуу эмгегинде орус тил илиминде сүйлөө маданиятынын маселелерин үч стиль теориясынын базасында изилдеген. Окумуштуулар А.Гардинер «Сүйлөө теориясы жана тил» (1951), С.И.Ожегов «Сүйлөө маданиятынын маселелери» (1955), Л.С.Выготский «Ой жүгүртүү жана сүйлөө» (1996), Д.Э.Розенталь менен М.А.Теленкованын «Лингвистикалык терминдердин справочниги» (1976) ж.б. эмгектерде сүйлөө маданияты – тигил же бул доордо жашаган коомдо сүйлөөнүн ал-абалын изилдеген илим катары белгиленилет. Сүйлөө маданиятына тиешелүү илимий изилдөөлөрдү Г.О.Винокур (1993),

В.Г.Костомаров (1960), Л.И.Скворцов (1994), Г.В.Колшанский (1984), Г.П.Грайс (1985), Н.И.Формановская (1987) сыяктуу ж.б. окумуштуулар жүргүзүп, бул маселе орус тил илиминде бир кыйла терең изилдөөгө алынган.

1.3. Сүйлөө маданиятынын түркологияда жана кыргыз тил илиминде изилдениши. Бул бөлүктө сүйлөө маданиятынын маселелери түркологияда да ар тараптан изилдөөгө алынган. Казак тил илиминде окумуштуулар М.Балакаев (1965), Р.Сыздык (2001), Н.Уалиев (1984), татар тил илиминде Ф.К.Сагдеева (2001), өзбек тил илиминде А.Ахмедов (1967), Э.Бегматов (1973) сыяктуу ж.б. окумуштуулар илимий изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Кыргыз тил илиминде сүйлөө маданиятын иликтөө иштери коммуникативдик багытта жүргүзүлгөн изилдөөлөр менен туташ, катарлаш жүргүзүлгөн. Дал ушундай багытта С.Ж.Мусаев (1993), С.А.Давлетов (1999), Ж.Дуйшеев (2005), С.Өмүралиева (2005), Т.Аширбаев (2004), Т.С.Маразыков (2005), Т.Үмөталиева (2013) ж.б. окумуштуулар изилдөө иштерин жүргүзүшкөнү илимий адабияттардын негизинде маалымдалган.

1.4. Сүйлөө маданиятынын кытай тил илиминде изилдениши.

Кытай философтору үчүн сүйлөө маданияты дайыма башкы орунда болгон. Улуу кытай философу жана педагогу Конфуций (б.з.ч. 551-479 ж.ж.) сүйлөө маданиятынын принциптерин иштеп чыгып, этикет менен тилдин бири-бири менен болгон байланышын көрсөткөн.

Кытай лингвисти Го Пань «Саламдашуу жөнүндө кыскача сөз» (2003) аттуу китебинде кытай тилинин маданиятында саламдашуунун мазмунун жана ал этикеттик белгини колдонуунун шарттарын, анын келип чыгышын жана эволюциялык өнүгүү маселелерин козгогон. Кытай окумуштуусу Сюй Дэнань «Лексиканы колдонуудагы кээ бир маселелер» (1998) аттуу китебинде кытай тилиндеги ал-абал суроо адебин ар тараптан изилдеп, ал-абал суроо адеби кырдаалга, шартка, социалдык абалга ылайык айтыларын белгилеген. Окумуштуу Лан Сяонин «Кытай тилиндеги туугандык терминдер» аттуу эмгегинде «тууганчылык термин» – бул дүйнөнүн ар түрдүү тилдеринде лексиканын чоң тобу экенин өзгөчө белгилеген. Лингвист Чэнь Сунцэнь «Кептик этикетке киришүү» (1989) аттуу эмгегинде: «Диалог – бул мазмундуу маекти уюштуруудагы тиешелүү фразалардын алмашуусу. Мындай пикир алышуунун максаты информация алмашууда эмес, болгону маектешүүчүгө карата жакшылык каалоо жана көңүл буруу», - деген. Лю Вейцзин «Кытай коммуникативдик жүрүм-турумдагы адептүүлүк категориянын ролу» деген эмгегинде адептүүлүк категориясын изилдеген. Сюй Дэнань «Адеп лексиканы колдонуунун кээ бир маселелери» (1998) аттуу эмгегинде, куттук айтуунун башкы тиби катары жазуу түрүндө интеллектуалдуу ишмердүүлүктү кесип кылган адамдар колдонгон

эпистолярдык формулаларды көрсөткөн. Көрүнүктүү лингвист Гу Юего “Сылыктык, прагматика жана маданият” (1992) деген эмгегинде кытай тил илиминдеги сүйлөө маданияты башкаларды сыйлоо, өзүн төмөн саноо, мамиле кылуу, адептүүлүк, гармония принциптерине таянарын белгилеген.

Иштин II бөлүмү «Кыргыз тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери» деп аталат. Мында кыргыз тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери, анын табияты, өзгөчөлүктөрү мүнөздөлгөн.

2.1. Кыргыз тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык жактан изилдениши. Кыргыз тил илиминде сүйлөө маданияты тууралуу теориялык багытта бир топ изилдөө иштери жүргүзүлгөн. Профессор С.Ж.Мусаев өзүнүн «Кеп маданиятынын маселелери» (Б., 1993.) деген эмгегинде сүйлөө адабинин негизги илимий-теориялык маселелерин, принцип, критерийлерин, андагы улуттук жана жалпы маданияттык категорияларды, талап-нормаларды кыргыз тил илиминде биринчи жолу конкреттүү факт-материалдардын негизинде системалуу иликтөөгө алган. Анын ою боюнча, сүйлөө маданиятынын маселелерин атаган түшүнүктөр кыргыз эли үчүн жаңы түшүнүктөр эмес. Ал түшүнүктөр ата-бабаларыбыз тарабынан турмушта мурда эле колдонулуп келген.

Окумуштуу Т.С. Маразыков «Текст: маалымат алмашуунун негиздери» (Б., 2014) аттуу эмгегинде элдик кемеңгерликтин туундусу болгон табылгалар биздин эпосторго, жомокторго, макал-лакаптарга сиңирилгендигин, кыргыз элинде сүйлөө маданияты мурдатан бери эле күчтүү өнүккөнүн, сүйлөө өнөрү, сүйлөө маданияты боюнча кыргыздык менталитетке гана тиешелүү, спецификалуу түшүнүк-категориялар да иштелип чыкканын, сүйлөөгө байланыштуу маселелер стилден тышкары болбошун адилет белгилеген. Окумуштуу Ж.Дүйшөев «Сүйлөө маданияты жана стилистика» (2005) аттуу китебинде сүйлөө маданияты жана стилистика боюнча илимий изилдөөлөрүн берген. Кыргыз тил илиминде сүйлөө маданияты багытында окумуштуу Т.Үмөталиева «Кыргыз тилинин кеп маданиятынын илимий негиздери» (2013) деген эмгегинде сүйлөө маданияты менен адабий тилдик норманын карым-катышын иликтөөгө алган.

2.2. Кыргыз элинин учурашуу, саламдашуу адаби. Кыргыз элинде салам айтуунун улуттук өзгөчөлүктөргө жараша өзүнчө бир маданияты, адеп-тартиби иштелип чыккан. Кыргыз тилинде учурашуу күнүмдүк карапайым турмушта жана расмий иш учурунда учурашуу болуп айырмаланат. Маселен, «Арыбаңыз!» – «Бар болуңуз!», «Ассаллоому алейкум» – «Ваалейкум ассалам», «Саламатсызбы?» – «Саламатчылык!» деген ж.б. сыяктуу буга чейин калыпташкан учурашуу формалары бар. Кыргыздардын

учурашуусунда адамдын курагы, жынысы, социалдык абалы, тааныш-бейтааныштык, мезгилдик, мейкиндик, улуттук айырмачылыгы, достук, туугандык, жек-жааттык жана диндик, ишенимдик өзгөчөлүктөрү эске алынат.

2.3. Кыргыз элинин ал-абал сурашуу адаби. Ал-абал сурашууда ар кандай психологиялык кырдаалдарга, адресаттын психологиялык абалына көңүл буруу абдан маанилүү. Анда адресаттын иштерин сурап билүү жөрөлгөсү адатка айланган. Маселен, «Мал-жан аманбы?», «Ден соолугуңуз кандай?», «Күүлүү-күчтүүсүзбү?», «Оору-сыркоодон оолаксызбы?», «Саламатта жүрөсүзбү?», «Дениңиз сакпы?», «Ал-жай кандай?», «Ал-акыбалыңыз жакшыбы?» деген ж.б. ал-абал сурашуунун формалары калыптанган.

2.4. Кыргыз элинин көңүл жубатуу адаби. Көңүл жубатуу – сүйлөө адабинин ажырагыс бир бөлүгү. Ал кыргыз элинин дүйнө таанымы, дүйнө көз карашы, этномаданияты менен канатташ. Кыргыз тилинде «Кубанычыңыз кут болсун!», «Азамат, ийгиликтериңе кубанычтамын!» деген туюнтмалар көңүл жубатууга байланыштуу, анда сүйлөшүүнүн шартына ылайык сөздөр, тилдик каражаттар тандалып, ошол кырдаалга орундуусу, ылайыктуусу гана кылдат колдонулат.

2.5. Кыргыз элинин көңүл айтуу адаби. Көңүл айтуу – жакын адамдардын ортосунда болуучу салттык көрүнүш. Мисалы, «Көп капа болбо.», «Ден соолугуңду кара!», «Башыңар аман болсун!» деген сыяктуу ж.б. сөздөр менен көңүл айтууда адресатка карата туугандык же достамырлык, тели-теңтуштук, жакындык, карым-катыштык өзгөчөлүктөргө ылайык ошол конкреттүү кырдаалга ылайыктуу, керектүү, орундуу сөздөрдү кылдат ойлонуп, тандай билүү маанилүү.

2.6. Кыргыз элинин ыраазычылык билдирүү адаби. Ыраазычылык билдирүү, биринчиден, бардык нерселерди баалап, нарыктай билген чоң адамкерчилик катары жогору баага татыктуу. Экинчиден, жасалган жакшы иштерге чындап ыраазы болуу маанисин билдирет, үчүнчүдөн, жакшылык тартуулаган адамды сыйлоону, урматтоону туюндурат. Кыргыз элинин ыраазычылык билдирүү адабин: **а) рахмат айтуу, ыраазычылык билдирүү. б) бата берүү. в) алкоо, алкыш айтуу** деген бир нече түргө ажыратып кароо зарыл. «Рахмат!» деген сөз адресатка карата урмат-сый көрсөткөндүктү билдирет.

2.7. Кыргыз элинин бата берүү адаби. Кыргыздарда «бата» деген түшүнүк ыйык. Бул түшүнүк элдик ишенимдерге, рухмаданиятка да тыгыз байланышкан. Бата берүү адаби ак тилектерди, ишенимди жана үмүттү ичине камтыйт. Кыргыз тилинде «Рахмат, балам! Өмүрлүү, бактылуу бол! Тилеген тилегиңе жет! Бак карасын, Кыдыр даарысын!» деген ж.б. бата берүү

формалары бар.

2.8. Кыргыз элинин алкоо, алкыш айтуу адаби. Кыргыздар алкоо сөздөрүн жалаң эле адамдарга карата айтпастан, жаныбарларга, жашап жаткан заманга, жаратылыштын жагымдуу шарттарына да айтышат. Кыргыз тилинде «алкыш, алкоо» түшүнүгү «жакшы ниетте болуу», «жактыруу, даңазалоо» деген маанилерди да түшүндүрөт. Мисалы, чоң кишилерге карата: «Жакшылыгың жакшылыкка улансын!» ж.б.; жаштарга карата: «Тукумуң өссүн!» ж.б.; кичинекей балага: «Бакыйган эр азамат бол!» ж.б.; кыз балдарга карата: «Барган жеринден бак тап!» ж.б.; келген келинге карата: «Ак жолтой, ак жүздүү келин бол!» ж.б.; малга карата: «Короон төлдүү болсун!».

2.9. Кыргыз элинде кечирим суроо адаби. Кечирим суроо адамдын моралдык психологиялык жактан, маданий жана интеллектуалдык жактан өсүп жетилгенин билдирет. Кечирим суроо – адамдагы адептүүлүктүн, дилгирликтин, ийкемдүүлүктүн жана көтөрүмдүүлүктүн көрүнүшү. Анда «Кечиресиз, кечирип коюңузчу», «Сиздин алдыңызда кечирим суроого уруксат этиңиз» деген ж.б. туюнтмалар колдонулат.

2.10. Кыргыз элинин коштошуу адаби. Мында тиешелүү маанилик, кырдаалдык, мамиле-катыштык өзгөчөлүктөр кылдат сакталат. Алардын берген маанилери, ыкмалары коштошууга таандык кырдаалдын, улуттук каада-салттын, мамиле-катыштын мыйзамдарына ылайык «Жакшы барыңыз!», «Жакшы калыңыз!», «Жакшы эс алыңыз!», «Жолуңуз шыдыр болсун, жолдошуңуз Кыдыр болсун!», «Сапарыңыз байсалдуу болсун!» деген ж.б. туюнтмалар, даяр формалар менен коштолот. Коштошуу улуттук каада-салтка, үрп-адатка, этномаданий жагдайларга ылайык ишке ашат.

Иштин III бөлүмү «Кытай тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери» деп аталат. Мында кытай тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери, компоненттери, анын табияты, өзгөчөлүктөрү иликтенип, кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабине тиешелүү материалдар салыштырылып талдоого алынган.

3.1. Кытай тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык жактан иликтениши. Кытай коммуникативдик маданияты конфуциалдык жана даосисттик этикалык принциптерге, ал эми кытай эли сүйлөшүүдө өзүнүн турмуштук тажрыйбасына, кытай көркөм адабиятына, тарыхына таянат. Ши Лэйдин пикири боюнча, сүйлөө адабинин эрежесин сактоо – кытай конфуциалдыгынын татаал гармониясына жетишүү. Андан ар кандай адептүү демилгелер: кичи пейилдик менен саламдашуу, алкыш айтуу, куттуктоо, кубаттоо ж.б. туюндурулат. Кытай лингвисти Го Пань «Саламдашуу жөнүндө кыскача сөз» аттуу китебинде кытай тилинде сүйлөө маданиятынын калыптанышы жана анын эволюциялык өнүгүү маселелери тууралуу

кызыктуу маалыматтарды берген. Го-Минь-Кунь кытай маданиятында үч система: жеке кайрылуу, сүйлөө, жазуу (официалдуу иш-кагаздарда, юридикалык документтерде) колдонуларын белгилеген. Фу Минь коммуникативдик шарттардын жана маданий чөйрөнүн саламдашуунун лексикалык формасына жана семантикасына, мазмунуна тийгизген таасири туурасында ой-пикирлерин айткан. Саламдашуунун 招呼 zhāohu рационалдуу жана так классификациясы «Кытай этикетинин жыйнагы» 中国礼仪全书 Zhōngguó lǐyí quánshū аттуу китебинин II томунда берилген. Анда саламдашуу адепти ишке ашыруунун каражаты, маалымдоонун зарылдыгы катары каралат. Окумуштуу Сюй Дэнань «Лексиканы колдонуудагы кээ бир маселелер» аттуу китебинде кытай тилиндеги ал-абал суроо адебин ар тараптан изилдеген. Сүйлөө адеби жана анда колдонулган тилдик каражаттар маанилик өзгөчөлүктөргө, инварианттык мааниге, окуянын темасына («эмне»), социостилистикалык мааниге («кандай»), функционалдык-кырдаалдык мааниге (кандай кырдаалда) байланыштуу болот.

3.2. Кытай элинин учурашуу, саламдашуу адеби. Кытай маданиятында саламдашуу сүйлөшүүнүн ийгиликтүү өнүгүшүн шарттаган этикеттик каражат болуп саналат. Кытай тилинде учурашуу жаш куракка, жоро-жолдош, тели-тентуш, тең чамал, курбу-курдаш (эркек, аял) өзгөчөлүктөргө байланыштуу ишке ашат. Саламдашуу өнөктөштөрдүн өз ара биргелешкен аракетин белгилеп көрсөтүү милдетин аткарат. Саламдашууда: 你好! Nǐ hǎo! Салам! 您好! Nín hǎo! Саламатсызбы! 你们好! Nǐmen hǎo! Саламатсыңарбы? деген ж.б. формалар колдонулат.

3.3. Кытай элинин ал-абал суроо адеби. Кытай тилинде ал-абал суроо кырдаалга, шартка, социалдык абалга ылайык айтылат. Анда адресаттын иштеген иши жөнүндө, окуган окуусу, өзүнүн, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугу, ал-абалы жөнүндө суралат. Ал-абал суроо адресаттын иш-аракетине кызыккандыкты, ага карата болгон камкордукту туюндурат. Мисалы, 身体好吗? Shēntǐ hǎo ma? Ден соолугуң кандай? 工作顺利吗? Gōngzuò shùnlì ma? Ишинде эмне жетишкендик бар? 家里都好吧? Jiālǐ dōu hǎo ba? Үйдөгүлөр жакшыбы?

3.4. Кытай элинде ыраазычылык билдирүү адеби. Ыраазычылык билдирүү – пикир алышуучулардын ортосундагы адептүү мамилени уюштурган универсалдуу көрүнүш. Ошондой болсо да, ыраазычылык билдирүүнүн маданий өзгөчөлүктөрү болот. Кытай тилинде 谢谢 Xièxiè Ыракмат! 非常感谢 Fēicháng gǎnxiè Чоң ыракмат! 太感谢您了! Tài gǎnxiè nínle! Сизге чоң ыракмат! деген ж.б. формалар колдонулат. Ыраазычылык билдирүү адебинин башкы прагматикалык белгиси байланышуучулардын ортосундагы мамиленин гармониясын колдоо болуп саналат.

3.5. Кытай элинин алкыш айтуу адаби. Алкыш айтуу «көңүл жубатуу», «кубаттоо» менен байланышта каралып, сүйлөшүүдө кубаттоо, алкыш айтуу, жагымдуу баа берүү сыяктуу көрүнүштөр аралашкан түрдө колдонулат. Жагымдуу сөз айтуу, кичи пейилдикти көрсөтүү, кубаттоону билдирүү алкыш айтуу адабинин объектиси болсо да, анда өзүнө таандык өзгөчөлүктөр бар. Мисалы, 棒极了! Bàng jíle! Өтө жакшы! 你干得很好! Nǐ gàn dé hěn hǎo! Сен өтө жакшы жасагансың! 你做得很出色! Nǐ zuò dé hěn chūsè! Кандай мыкты аткаргансың! ж.б.

3.6. Кытай элинин куттук айтуу адаби. Куттук айтуунун өзгөчөлүгү каалоо жана куттук айтуу мүмкүнчүлүгүнө жараша белгиленет. Ишке ашыруу чөйрөсү – майрамдык абал. Анын башкы кызматы – этикеттик кызматты реализациялоо жана куттуктоодогу мамилени репрезентациялоо, адресатка каалоо айтуу. Адресант адресаттын турмушундагы кээ бир этикетке ылайык, жакшы, маанилүү окуяга карата каалоо айтуусу куттуктоо адабинин башкы милдети болот. Кытай тилинде 新居安吉! Xīnjū ānjí! Жаңы конушуңуз кут болсун! 恭贺开业 Gōnghè kāiyè Бизнес ачууңуз менен куттуктайм! 新婚幸福! Xīnhūn xìngfú! Үйлөнүү тоюңуз кут болсун! деген ж.б. формалар колдонулат.

3.7. Кытай элинин көңүл айтуу адаби. Көңүл айтуунун өзүнө таандык этикеттик формулалары бар. Ал үй-бүлөлүк жоготууда, жакырчылык абалда, иштеги жол болбостукта колдоону жана кубаттоону билдирген адептик формулалар түрүндө болот. Мисалы, 太可惜(遗憾)了! Tài kěxí (yíhàn) le. Өтө өкүнүчтүү! 当心! Dāngxīn! Этияттаңыз! 敬请节哀. Jìng qǐng jié'āi. Суранам, кайгыга алдырбаңыз. 祝早日全安. Zhù zǎorì quán ān. Тез сакайып кетиңиз ж.б.

3.8. Кытай элинин көңүл жубатуу адаби. Көңүл жубатуудагы ар түрдүүлүк анын аткарган милдеттерине байланыштуу болот. Ал өзүндө жакшы, мактоо иретинде айтылган маанилерди, касиеттерди камтып турат. Мисалы, 你写的很好! Nǐ xiě de hěn hǎo! Сен эң жакшы жазгансың. 你工作很棒! Nǐ gōngzuò hěn bàng! Сен эң жакшы иштедиң! 太棒了! Tài bàng! Абдан жакшы! ж. б.

3.9. Кытай элинин кечирим суроо адаби. Кытай тилинде 不好意思 Bù hǎoyìsi «Мага ушунча оңтойсуздук болууда» деген фраза айтылып, андан кийин буга жооп катары 没关系 méiguānxi – Эч нерсе эмес деген этикеттик формула айтылат. Күнүмдүк турмушта кимдир-бирөөгө, кандайдыр бир себепте ыңгайсыздык жаратылып калса, мындай кырдаалда ал адамдан кечирим суралат. Мисалы, 对不起 Duìbùqǐ «Кечиресиз.» 我真的是很抱歉 Wǒ zhēn de shì hěn bàoqiàn. «Аябай кечирим сурайм.» ж.б.

3.10. Кытай элинин коштошуу адеби. Коштошуунун формасынын маңызы конвенционалдуу жөндөмдүүлүктөн пикирлешүүнүн бошонуусун туюндурат. Коштошуу – саламдашууга карама-каршы кырдаал. Ал – баарлашуунун аякташы, тактап айтканда, репликанын (бирөө сүйлөп жатканда, ага жооп айтуунун) финалдык түшүнүгү. Кытай тилинде кош айтуунун формуласы ар түрдүү, сүйлөшүүнү аяктоону уюштуруу коштошуу процессине милдеттендирилет. Мисалы, 再见! Zàijiàn! «Саламатта калыңыз!» 回头见 Huítóu jiàn! «Кайрадан жолугушканга чейин!» 明天见 Míngtiān jiàn. «Эртеңкиге чейин!» ж.б.

3.11. Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинде тиешелүү материалдарды салыштырып талдоо маселелери. Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинин өзгөчөлүктөрүн лингвомаданий, этнолингвистикалык, коммуникативдик багытта илимий негизде салыштырып изилдөө абдан маанилүү. Бул изилдөөдө аталган маселелер боюнча тиешелүү тилдик факт-материалдар, буга чейин топтолгон этнопсихологиялык, этноэстетикалык, этномаданий дөөлөттөр, көп кылымдык тажрыйбалар илимий негизде анализге алынган, ошондой эле кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинин компоненттери, андагы улуттук, этнофилософиялык, менталитеттик өзгөчөлүктөр аныкталган. Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинин компоненттери бири-бирине салыштырылып иликтенилип, алардын **окшоштуктары** жана **айырмачылыктары** белгиленилди.

Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинин компоненттеринде **бирдей мааниде** колдонулган формулалар көп учурайт. Мисалы, **саламдашуу адебинде:** 你好! Nǐ hǎo! Салам! 您好! Nín hǎo! Саламатсызбы! 你们好! Nǐmen hǎo! Саламатсыңарбы! **каалоо-тилек айтуу адебинде:** 祝贺你取得了好成绩! Zhùhè nǐ qǔdéle hǎo chéngjī! Чоң ийгиликтериң менен куттуктайм! 祝你成功! Zhù nǐ chénggōng! Жакшы жетишкендиктерди каалайм; **ал-абал сурашуу адебинде:** 近来身体好吗? Jìnlái shēntǐ hǎo ma? Ишиңиз кандай? Баары жайындабы? 近来工作顺利吗? Jìnlái gōngzuò shùnlì ma?; **коштошуу адебинде:** Саламатта калыңыз 再见 Zàijiàn Коштошолу 告辞了 Gào cí le. 一路平安! Yīlù píng àn! Ак жол! деген ж.б. туюнтмалар эки тилде тең колдонулат. Кыргыз жана кытай тилинде **көңүл айтууда** 真可惜 Zhēn kěxí Абдан өкүнүчтүү. 多(么)可惜! Duō (me) kěxí! Өкүнүчтүү! деген ж.б. бирдей колдонулган экспликативдик моделдер бар. Эки тилде **көңүл жубатуу** адебинин түпкү негизи – бири-

бирин сыйлоо, урматтоо. Алардын үлгүлөрү: 你真了不起! Nǐ zhēn liǎobùqǐ! Кандай азаматсың! 好极了! Hǎo jíle! Эң жакшы! ж.б.

Кыргыз жана кытай коммуникативдик маданиятында **ыраазычылык билдирүүдө** 太感谢您了! Tàì gǎnxiè nín le! Сизге чоң ыракмат. 谢谢 Xièxiè Ыракмат! 谢谢您给我的帮助 Xièxiè nín gěi wǒ de bāngzhù. Жардамыңыз үчүн сизге чоң ыракмат! деген ж.б. туюнтмалар адресаттын ага көңүл буруусу, урмат-сый, жакшы пейил көрсөтүүсү, кечирим суроосу, көңүл жубатуусу, алкыш айтуусу, убада берүүсү катары колдонулат. Эки элде тең **куттук айтууда** адамдарга жакшы маанай тартуулоо, көңүлүн көтөрүп, кубанычын тең бөлүшүү, жетишилген ийгиликке чын ыкластан кубануу сезимдерди билдирет. Мисалы, 祝你们新婚快乐! Zhù nǐmen xīnhūn kuàilè! Үйлөнүү тоюңуз менен куттуктайм! 祝贺您乔迁之喜! Zhùhè nín qiáoqiānzhi! Конушуңар кут болсун! ж. б. Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинин компоненти болгон **кечирим суроо** мисалы, 对不起! Duìbùqǐ! Кечиресиз! 给您添了那么多麻烦, 真过意不去 Gěi nín tiānle nàme duō máfan, zhēn guòyìbùqù. Кечиресиз, сизди ушунча убара кылганыма деген ж. б. формаларда, негизинен, бири-бирине окшош.

Кытай тилинде кыргыз тилинен айырмаланып, кимдир бирөөгө кайрылып **учурашууда** мисалы, 王大夫 Wáng dàfū - доктор Ван, 丁先生 Dīng xiānshēng - Дин мырза. 王老师, 您好! Wáng lǎoshī, nín hǎo! Саламатсызбы, Ван, мугалим! деген сыяктуу биринчи ал кишинин фамилиясы, экинчи анын кесиби, кызмат орду, социалдык статусу айтылат. Лингвист Чжу Юйфу кытай элинин коммуникативдик жүрүм-турумун, алардын башка элдерден болгон айырмасын саламдашуунун этикеттик формулаларынан байкаган. Кытай элинде **саламдашуу жана коштошуу адебинин** формасы аз санда. Саламдашуу, коштошууда 你好 Nǐ hǎo (саламатсызбы, 再见 zàijiàn (кош болуңуз). Кээде гана 早上好 zǎo hǎo (Кутман таң!) 晚安 wǎn'ān (Кутман кеч!) сыяктуу формалар кезигет. Кытай тилинде тууганчылык мамилесине, башка социалдык жагдай-шартка ылайык колдонулган 你哥哥好吗? Nǐ gēgē hǎo ma? Сенин байкең кандай турат? 他很好 Tā hěn hǎo. Ал абдан жакшы деген ж.б. сыяктуу ал-абал сурашуу адеби көп учурайт. Кытай тилинде 近来工作顺利吗? Jìnlái gōngzuò shùnlì ma? Ишиңиз кандай? Баары жайындабы? 吃了吗? Chīle ma? Сиз тамактандыңызбы? деген ж.б. сыяктуу **ыраазычылык билдирүүнүн** кыйыр түрүндө айтылган формалары жолугат.

Кыргыз тилинде кытай тилинен айырмаланып, алкыш сөздөрү өз ара бир нече тематикаларга: адамдарга, жаратылышка, малга, кесипке жана башкаларга карата айтылган алкыш сөздөрү болуп бөлүнөт. Кытай элинде **алкыш айтуу адебинде** адресаттын билимине, акылына, адамдык сапатына

棒极了 Bàng jíle! Өтө жакшы! 你干得很好! Nǐ gàn de hěn hǎo! Сен өтө жакшы жасагансың! деген сыяктуу оң баа берилет. Алкыш айтууда оң бааланган ой-пикир жана аны чын жүрөктөн колдоо башкы ролду ойнойт. Кытай тилинде **куттук айтуу адебинде** 祝你生日好! Zhù nǐ shēngrì hǎo! Туулган күнүңүз менен! “祝你” Zhù nǐ формасы пикир алышуучуга карата жылуу куттуктоо катары кызмат кылат жана бул туюнтма “каалоо-тилекти” да билдирет.

Кытай лингвомаданиятында **көңүл жубатуу** адебинин формулалары: 你说的英语真地道! Nǐ shuō de yīngyǔ zhēn dìdào! Сен англичанин сыяктуу сүйлөйсүң! 真的吗? Zhēn de ma? Чын элеби? 你写的字真漂亮! Nǐ xiě de zì zhēn piàoliang! Сен иероглифти жакшы жазасың. 得了吧, 别讽刺我了 Déliǎo ba, bié fěngcì wǒle Койчу, мага күлбөсөң! деген сыяктуу диалог түрүндө берилет. Кыргыз жана кытай тилинде коштошууда колдонулган формалар тигил же бул жагдайларга карата бир топ чектөөлөргө ээ, алар 再见! Zàijiàn! Саламатта калыңыз! 回头见 Huítóu jiàn Кайрадан жолугушканга чейин! 明天见 Míngtiān jiàn Эртеңкиге чейин! деген ж.б. сыяктуу формалар аркылуу кийинки жолугушуу жөнүндө сүйлөшүүнү, ден соолук, жакшылык, ийгилик, ыраазычылык ж.б. каалоону билдирет.

Биздин оюбузча, кыргыз жана кытай тилдеринде лингвомаданий аспектиде сүйлөө адебине ээ болуу үчүн кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө маданиятынын тарыхын окуп үйрөнүү, ал тилдерде сүйлөө адебинин окшоштугун жана айырмачылыгын салыштыра алуу, алардын формулаларынын стилистикалык варианттарын колдоно билүү абдан зарыл.

3.12. Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебине тиешелүү материалдын лингводидактикалык маалымдамасы. Бул бөлүктө кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинин өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу материалдар лингводидактикалык багытта да иликтөөгө алынган. Биз (Бийгелдиева Н.А., Бийгелдиева К.А., Карбекова Н.К.) 2014-жылы “Кыргыз жана кытай тилдериндеги сүйлөшүү кебиндеги негизги айтылыштар” деген темада 3,0 басма табак көлөмүндө атайын окуу куралын түзгөнбүз. Анда сүйлөө процессине тиешелүү маселелер сүйлөө адебинин негизги өзгөчөлүктөрү, схемасы, моделдери Кыргыз Республикасында кытай тилин үйрөнүп жаткан кыргыз студенттери үчүн окуу куралы катары жазылган.

Бул практикалык иштелме илимий-теориялык багыттагы лингвистикалык изилдөөлөрдүн практикалык далили катары кызмат өтөйт.

Мындан сырткары биз (Бийгелдиева Н.А., Бийгелдиева К.А., Карбекова Н.К.) 2014-жылы “Кыргыз-кытайча сүйлөшмө” деген темада 3,0 басма табак көлөмүндө кытай тилин өздөштүрүп жаткан кыргыз студенттерине атайын окуу куралын түзгөнбүз. Аталган окуу куралында кыргыз жана кытай

тилдери лингвистикалык аспектиде салыштырылып көрсөтүлгөн. Ошондой эле кытай тилинде окуу, жазуу, сүйлөө билгичтигине ээ болуу маселеси практикалык жактан көрсөтүлгөн. Бул маселеге байланыштуу атайын көнүгүү иштер, тематикалык сөздүктөр сунушталган.

Кыргыз-кытайча сүйлөшмөдө кыргыз жана кытай сүйлөө адабине тиешелүү учурашуу, коштошуу, кайрылуу, таанышуу, куттуктоо, үй-бүлөлүк ал-абалын суроо, алкоо, сурануу, кечирим суроо, ынануу, ынанбоо, күмөн саноо өзгөчөлүктөрү конкреттүү тилдик фактылардын негизинде кыргыз студенттерине ылайыкталып берилген.

Кытай улутундагы 20 адам жана кыргыз улутундагы 30 адам сурамжылоого тартылып, алар сүйлөөнүн ар түрдүү кырдаалын эске алуу менен анкетадагы суроолорго жооп беришти.

Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабине тиешелүү материалдын анкеталык маалымдамасы кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн белгилөө максатын көздөйт. Анкеталык маалымдама эки багытта жүргүзүлдү:

1. Кыргыз тилинде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн жана окшоштуктарын аныктоо үчүн кытай улутундагы адамдарга суроолор берилди.

2. Кытай тилинде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн кыргыз улутундагы кытай тилин билген адамдарга суроолор берилди.

Алынган жооптордун натыйжалары төмөнкүдөй болду:

Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин окшоштуктары:

1. Саламдашууда кыргыз жана кытай өкүлүнүн ортосунда адамдын курагы, жынысы, социалдык абалы, тааныш-бейтааныштык, мезгилдик, мейкиндик, улуттук айырмачылыгы, достук, туугандык, жек-жааттык жана диндик, ишенимдик өзгөчөлүктөрү эске алынган.

2. Кыргыз жана кытай элинин салам айтуусунун улуттук өзгөчөлүгүнө жараша өзүнчө маданияты, адеп тартиби бардыгы, анда шарт-кырдаалга ылайык баамдап салам айтылат.

3. Кыргыз жана кытай элинде ал-абал сурашууда адресаттын иштеген иши, окуган окуусу, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугу, ал-абалы суралат.

4. Кыргыз жана кытай элдеринин көңүл жубатуусунда мактоо, ишеним артуу, аны колдоо, кубаттоо сөздөрү жаркын маанайда, жакшы ой-тилек менен чын ыклас мамиледе айтылат.

5. Кыргыз жана кытай улутундагы адамдар үчүн көңүл айтууда жакын адамына кайрат берүү, кайгысын тең орток бөлүшүү, анын ой санаасын жакшы жакка буруу, моралдык жактан колдоо көрсөтүүчү сөздөр айтылат.

6. Кыргыз жана кытай элинде ыраазычылык билдирүүдө жасалган жакшы иштерге чындап ыраазы болуу, жакшылык тартуулаган адамды

сыйлоо, урматтоо маанисиндеги сөздөр колдонулат.

7. Кыргыз жана кытай улутундагы адамдардын ортосунда алкыш айтууда жасалган жакшы иштер үчүн жакшы, жагымдуу сөз айтуу, ал адамга колдоо көрсөтүү маанилери билдирилет.

8. Кыргыз жана кытай элинде кечирим суроо жол-жоболору, эреже-талаптары байыртадан бери эле калыптанганы, ал салттуу түрдө колдонулат.

10. Кыргыз жана кытай элинде коштошуу сүйлөшүүнүн жыйынтык бөлүгүн, бүткөн учурун туюндурат.

Кыргыз тилинде сүйлөө адебинин өзгөчөлүктөрү:

1. Кыргыз элинин жүрүм-турум эрежелери улуттук өзгөчөлүктөргө бай.

2. Кыргыз элинде сүйлөө адебинин этикеттик нормалары, көнүмүш салттары көп.

3. Кыргыз тилинде саламдашуу адебинин өзгөчөлүгү катары кичүү адамдын улуу адамга, басып бара жаткан адамдын отурган кишиге, кары-жашына карабай атчан адамдын жөө адамга, ылдый көздөй бараткан адамдын өрдөп бараткан адамга салам айтуусу эсептелинет.

4. Кыргыз элинде адамдар бири-бири менен көрүшкөндө, эң алгач амандашып, андан кийин ал-абал сурашары, ата-эненин ал-абалын суроо чоң адамгерчиликке жатат.

5. Кыргыз элинде учурашкандан кийин: «Мал-жан аманбы?» – деген суроо берилери, ал-абал суроо «Мал-жан аманбы?» деген сөз менен башталат.

6. Кыргыз элинде көңүл жубатууда сөздүн адам көңүлүнө күчтүү таасир этери эске алынып, башка бирөөлөрдүн көңүлүнө, кызыкчылыгына көп көңүл бурулат.

7. Кыргыз эли адресаттын жаманын жашырып, жакшысын чыгарып, анын жакшы сапаттарын, мыкты белги-касиеттерин көңүл жубатууда баса белгилешет.

8. Кыргыз элинде көңүл айтуу оозеки, кара сөз түрүндө, каймана ыр түрүндө сөздөр, салыштыруу, метафоралар менен айрым кыраакы адамдар табышмактуу айтышат.

9. Кыргыз элинин ыраазычылык билдирүүсү рахмат айтуу, ыраазычылык билдирүү, бата берүү, алкоо, алкыш айтуу сыктуу бир нече түргө ажыратылып каралат.

10. Кыргыз элинде ыраазычылык билдирүүдө үй-бүлөгө, досторуна жардамдашууну зарылдык катары эсептелинет.

11. Кыргыз элинде сыйлоо, белек берүү, камкордук көрсөтүү ыраазычылык билдирүүнү толуктап турары, сөз менен айтылган ыраазычылык билдирүү чоң баага ээ.

12. Кыргыз элинде майрамдык маарекелердин ачылышында жана

аяктоосунда бата берилип, анда каалоо-тилек, куттуктоо сөздөрү айтылат.

13. Кыргыз элинде алкоо сөздөрү жалаң эле адамдарга карата айтылбастан, жаныбарларга, заманга, жаратылыштын жагымдуу шарттарына айтылат.

14. Кыргыздарда жаратылган кичине эле ыңгайсыздыкка деле кечирим суралат, кечирим суроо чырдын ырбап кетпешине шарт түзөт.

15. Кыргыздар кечирим сурай билген жана кечиримдүү болгон адамдарды өтө сыйлашат.

16. Кыргыз элинин этномаданиятына, каада-салтына ылайык коштошуу ишке ашат, коштошкондо жылуу-жумшак сөздөр менен адресаттын көңүлү эске алынат. Бул кыргыз элинин этномаданиятына, жалпы адебине ылайык келип, анын өзгөчөлүгүн билдирет.

17. Кыргыз элинде коштошор мезгил келгенин туюндурган тилдик эмес факторлорго, каражаттарга: саатты кароо, терезени улам-улам кароо ж.б.у.с. кылдат көңүл бурулат.

Кытай тилинин сүйлөө адебинин өзгөчөлүктөрү:

Кытай тилинде сүйлөө адебинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн кытай тилин билген кыргыз улутундагы адамдарга суроолор берилген. Алынган жооптордун натыйжаларында кытай маданиятында сүйлөө адебинин төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү белгиленилди:

1. Кытай элинде адресатка туура кайрылууда анын фамилиясы, кызматы кошулуп айтылат.

2. Кытайда сүйлөө адебин сактоо – коомдогу адамдын башкы моралдык сапаты.

3. Кытай тилинде саламдашуу саламдашуунун мазмунуна жана колдонуш милдетине карата түз саламдашуу, саламдашуу-маек, кайрылуу сыяктуу үч түргө бөлүнөт.

4. Кытай элинде ыраазычылык билдирүү өнөктөшүнө карата кам көрүү, кечирим суроо, көңүл жубатуу, алкыш айтуу, убада берүү сыяктуу кыйыр түрүндө айтылган ыраазычылык билдирүүнүн формулалары менен коштолот.

5. Кытайлар кыргыздарга караганда экспрессивдүү түрдө аз кечирим сурашат.

6. Кытай элинде көңүл жубатуу ар түрдүү кырдаалда айтылат жана ал эч кандай милдеттүү түрдө колдонулбайт.

7. Алкыш айтуу кубаттоо, алкыш айтуу, жагымдуу баа берүү менен коштолуп айтылат.

8. Көңүл айтуу маркумга багытталган үрп-адатка жараша өтө этияттык менен айтылат.

9. Кытай элинде коштошуу нейтралдуу, официалдуу жана эквиваленттүү маанилерде стилистикалык ар түрдүүлүктө айтылат.

Изилдөөнүн жалпы жыйынтыктары

Изилдөөдө кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрү белгиленип, төмөнкүдөй натыйжалар алынды:

1. Сүйлөө маданиятынын изилдениш абалы жалпы тил илиминде, орус тил илиминде, түркологияда, кыргыз жана кытай тил илиминде буга чейин жарык көргөн илимий-теориялык адабияттардын негизинде иликтөөгө алынды.

Мында сүйлөө маданияты илим катары антикалык риториканын кыртышында жаралганы, байыркы римдик окумуштуу Марк Туллий Цицерон (б.з.ч. 106-43-жылдар) «Чечен жөнүндө» деген эмгегинде чечендик өнөрдүн негизги өзгөчөлүктөрүн атап белгилегени, грек окумуштуусу Марк Фабий Квинтилиан чечен сүйлөөнү аткарган кызматына, өзгөчөлүгүнө карата: төмөнкү түр «ой-пикирди берүү», ортоңку түр «ыраазы болуу сезимин баяндоо» жана жогорку түр «сезимди туюнтуу» деп чечендик өнөрдү үч түргө бөлгөндүгү, Швейцариялык окумуштуу Фердинанд де Соссюрдун (1977) лингвистикалык концепциясында тил, сүйлөө (кеп) жана сүйлөө ишмердиги (кептик ишмердиги) так аныкталганы, ал эми окумуштуу Л.Ельмслев (1965) тил жана сүйлөө процессине байланыштуу схема-нормалар түшүнүктөрүн иликтегени тууралуу баяндама берилген.

Орус окумуштуусу М.В.Ломоносов «Риторика» аттуу эмгегинде орус тил илиминде сүйлөө маданиятынын маселелерин үч стиль теориясынын базасында изилдеген. Окумуштуу Б.Н.Головиндин (1988) пикири боюнча, “сүйлөө маданияты – бул сүйлөөнүн коммуникативдик сапаттарынын жыйындысы”.

Сүйлөө маданиятынын маселелери түркологияда да ар тараптан изилдөөгө алынган. Казак тил илиминде окумуштуулар М.Балакаев (1965), Р.Сыздык (2001), Н.Уалиев (1984), татар тил илиминде Ф.К.Сагдеева (2001), өзбек тил илиминде А.Ахмедов (1967), Э.Бегматов (1973) сыяктуу ж.б. окумуштуулар илимий изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Кыргыз тил илиминде сүйлөө маданиятын иликтөө иштери коммуникативдик багытта жүргүзүлгөн изилдөөлөр менен туташ.

Кытай философтору үчүн сүйлөө маданияты дайыма башкы орунда болгон. Улуу кытай философу жана педагогу Конфуций (б.з.ч. 551-479 ж.ж.) сүйлөө маданиятынын принциптерин иштеп чыгып, этикет менен тилдин бири-бири менен болгон байланышын көрсөткөн.

Кытай лингвисти Го Пань «Саламдашуу жөнүндө кыскача сөз» (2003) аттуу китебинде кытай тилинин маданиятында саламдашуунун мазмунун жана ал этикеттик белгиси колдонуунун шарттарын, анын келип чыгышын

жана эволюциялык өнүгүү маселелеринин козгогон. Кытай окумуштуусу Сюй Дэнань «Лексиканы колдонуудагы кээ бир маселелер» (1998) аттуу китебинде кытай тилиндеги ал-абал суроо адебин ар тараптан изилдеген. Ал-абал суроо адеби кырдаалга, шартка, социалдык абалга ылайык айтыларын белгилеген. Окумуштуу Лан Сяонин «Кытай тилиндеги туугандык терминдер» аттуу эмгегинде «тууганчылык термин» – бул дүйнөнүн ар түрдүү тилдеринде лексиканын чоң тобу экенин өзгөчө белгилеген.

2. Кыргыз тилинде сүйлөө адебинин илимий-теориялык маселелери тууралуу изилдөөлөр жүргүзүлүп, сүйлөө адебинин табияты, өзгөчөлүктөрү мүнөздөлүп берилди.

Окумуштуу С.А.Давлетов «Байланыштуу речь» (1999) аттуу эмгегинде сүйлөө маданиятынын негизги маселелеринен болгон сүйлөөнүн тилдик каражаттардан айырмасын, андагы өзгөчөлүктөрдү (бул окумуштуу сүйлөөнү «речь» деп орусча атаган, «Байланыштуу речь» деген туюнтманы колдонгон), сүйлөөнүн негизги белгилерин, байланыштуу, ырааттуу жана так сүйлөөнүн табиятын илимий негизде ачып түшүндүргөн. Профессор С.Өмүралиеванын «Тексттин лингвистикалык теориясы» (2005) аттуу эмгегинде сүйлөө, текст маселелеринин теориялык негиздери, андагы стилдик, коммуникативдик, прагматикалык, когнитивдик, интеграциялык категориялары ар тараптан иликтөөгө алынган. Т.Аширбаев менен А.Айтманбетовдун «Кеп маданияты» (2004) деген аталыштагы окуу-методикалык колдонmodo сүйлөө маданиятынын негиздери, сапат баскычтары боюнча түшүнүк берилип, сүйлөөнүн стилдик түрлөрү, нормалары, сүйлөө техникасы тууралуу маалыматтары баяндалган.

Кыргыз тилинде сүйлөө адебине тиешелүү туруктуу тилдик каражаттар кыргыз элинин турмуш образына байланыштуу түзүлгөн. Алар коммуникативдик мотивациясы жана коммуникативдик интенциясы боюнча сыпаалыкты, сылыктыкты, мээримди туюндурууга багытталганы фактылык материалдардын негизинде көрсөтүлдү.

Кыргыз тилинде саламдашуу адеби өтө күчтүү экстралингвистикалык фактор менен коштолот. **Ал-абал суроо адеби** адресаттын ал-абалын суроо, анын иш-аракетине кызыккандыкты жана ага карата болгон камкордукту өз ичине камтыйт. **Көңүл жубатуу адеби** сүйлөө адебинин ажырагыс бир бөлүгү катары адресаттын маанайын көтөрүүгө багытталат. **Көңүл айтуу адеби** адресаттын кайгысын тең бөлүшүү, ага колдоо көрсөтүү максатын көздөйт. **Ыраазычылык билдирүү адеби, бата берүү адеби** ак тилектерди, ишенимдерди жана үмүттөрдү ичине камтыган этномаданий көрүнүшкө жатат. **Алкыш айтуу адеби** кимдир бирөөгө кайсы бир себептер үчүн жакшы, жагымдуу сөз айтууга негизделген. **Кечирим суроо адеби** – адамдын моралдык-психологиялык, маданий-интеллектуалдык жактан өсүп

жетилгенин билдирген көрүнүш. **Коштошуу адаби** – сүйлөшүүнүн жыйынтык бөлүгү.

3. Кытай тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери анализге алынып, анын компоненттерине кеңири талдоолор жүргүзүлдү.

Окумуштуу Чэнь Сунцэнь «Кептик этикетке киришүү» (1989) аттуу эмгегинде: «Диалог – бул мазмундуу маекти уюштуруудагы тиешелүү фразалардын алмашуусу. Мындай пикир алышуунун максаты информация алмашууда эмес, болгону маектешүүчүгө карата жакшылык каалоо жана көңүл буруу», - деп белгилеген. Кытай окумуштуусу Лю Вейцзин «Кытай коммуникативдик жүрүм-турумдагы адептүүлүк категориянын ролу» деген эмгегинде адептүүлүк категориясы – кытай коммуникативдик жүрүм-турумдун башкы категориясы деген. Кытай лингвисти Сюй Дэнань «Адеп лексиканы колдонуунун кээ бир маселелери» (1998) аттуу эмгегинде, куттук айтуунун башкы тибин катары жазуу түрүндө интеллектуалдуу ишмердүүлүктү кесип кылган адамдар колдонгон эпистолярдык формулаларды көрсөткөн. Көрүнүктүү лингвист Гу Юего «Сылыктык, прагматика жана маданият» (1992) деген эмгегинде кытай тил илиминдеги сүйлөө маданияты башкаларды сыйлоо, өзүн төмөн саноо, мамиле кылуу, адептүүлүк, гармония принциптерине таянарын белгилеген.

Кытай маданиятында саламдашуу адаби – сүйлөшүүнүн ийгиликтүү өнүгүшүн шарттаган этикеттик каражат. **Ал-абал суроо адаби** – кырдаалга, шартка, социалдык абалга ылайык айтылуучу этикеттик көрүнүш. **Ыраазычылык билдирүү** – адаби пикир алышуучулардын ортосундагы адептүү мамилени уюштурган универсалдуу көрүнүш. **Алкыш айтуу адаби** – «көңүл жубатуу», «кубаттоо» менен байланышта каралган, сүйлөшүүдө кубаттоо, алкыш айтуу, жагымдуу баа, анын жанрдык варианттары сыяктуу көрүнүштөр аралашкан түр. **Куттук айтуу адаби** адресаттын турмушундагы кээ бир жакшы, маанилүү окуяга карата каалоо айтууга багытталат. **Көңүл айтуу адаби** – адресатты колдоону жана кубаттоону билдирген адептик формула. **Көңүл жубатуу адаби** жакшы маанайда адресатты мактоо, сыйлоо иретинде сөз айтууга негизделген. **Кечирим суроо адаби** – адресатка ыңгайсыздык жаратылганда айтылуучу өтүнүч сөздөр. **Коштошуу адаби** – сүйлөшүү кырдаалын жыйынтыктоочу фаза.

4. Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин компоненттери улуттук, этнофилософиялык, менталитеттик өзгөчөлүктөрү боюнча бири-бирине салыштырылып, алардын **окшоштуктары** жана **өзгөчөлүктөрү** белгиленилди. Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу материалдар **лингводидактикалык багытта** да иликтөөгө алынды.

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкү эмгектерде чагылдырылды:

1. **Бийгелдиева, К.А.** Кыргыз жана кытай тилдериндеги сүйлөшүү кебиндеги негизги айтылыштар [Текст]: методикалык колдонмо / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева, Н.Р.Карбекова. – Б.: Айат, 2014. – 72 б.
2. **Бийгелдиева, К.А.** Кыргыз-кытай сүйлөшмө [Текст]: методикалык колдонмо / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева, Н.Р.Карбекова. – Б.: Айат, 2014. – 71 б.
3. **Бийгелдиева, К.А.** Адабий тилдин функционалдык стилдери [Текст] / К.А.Бийгелдиева // Известия Вузов, №4, Бишкек, 2014. – 141-142-бб.
4. **Бийгелдиева, К.А.** Морфолого-синтаксическая категория в китайском языке [Текст] / К.А.Бийгелдиева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. №1, – Бишкек.: КМУ, 2014. –57-59-бб.
5. **Бийгелдиева, К.А.** Сходства в грамматиках кыргызского и китайского языков [Текст]: / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. №1, – Б.: КМУ, 2014. – 65-66-бб.
6. **Бийгелдиева, К.А.** Отличия между грамматиками китайского и кыргызского языков [Текст] / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. №1, – Б.: КМУ, 2014. –59-61-бб.
7. **Бийгелдиева, К.А.** Фонетические и словообразовательные нормы китайского языка [Текст] / К.А.Бийгелдиева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. №1, – Б.: КМУ, 2014. –61-65-бб.
8. **Бийгелдиева, К.А.** Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адебинин өзгөчөлүктөрү жана окшоштуктары [Текст] / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева // Кыргыз Билим берүү академиясынын кабарлары.– Б.: Билим, 2014. - Чыг. 1(29). – 140-142-бб.
9. **Бийгелдиева, К.А.** Кеп адеби – кеп маданиятынын негизги бөлүгү [Текст] / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева // Кыргыз Билим берүү академиясынын кабарлары.– Б.: Билим, 2014. - Чыг. 1(29). – 143-146-бб.
10. **Бийгелдиева, К.А.** Кыргыз-кытайча сүйлөшмө түзүү – тил үйрөтүүнүн өбөлгөсү [Текст] / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева // К.Карасаев атындагы БГУнун жарчысы. - Чыг. 1(27). – Б.: БГУ, 2014. – 162-164-бб.
11. **Бийгелдиева, К.А.** Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөшүү кебиндеги негизги аталыштар [Текст] / К.А.Бийгелдиева, Н.А.Бийгелдиева //К.Карасаев атындагы БГУнун жарчысы. - Чыг. 1(27). – Б.: БГУ, 2014. – 195-199-бб.
12. **Бийгелдиева, К.А.** Кытай тилинде сүйлөө адебинин илимий-теориялык жактан иликтениши [Текст] / К.А.Бийгелдиева // С.Нааматов атындагы НМУнун жарчысы. - №4, – Б.:ЧП Сарыбаев Т.Т., 2016. – 186-190-бб.
13. **Бийгелдиева, К.А.** Исследование культура речи в китайском языке [Текст] / К.А.Бийгелдиева // Проблемы современной науке и образования. – №34 (76). – Иванова: Пресс-Сто, 2016. – 77-79 сс.
14. **Бийгелдиева, К.А.** Исследование культуры речи в античную эпоху и в русском языкознании [Текст] / К.А.Бийгелдиева // Проблемы современной науке и образования. – №34 (76). – Иванова: Пресс-Сто, 2016. - 79-81сс.
15. **Бийгелдиева, К.А.** Кыргыз тилинде сүйлөө адебинин илимий-теориялык маселелери [Текст] / К.А.Бийгелдиева // С.Нааматов атындагы НМУнун жарчысы. - №4, – Б.: ЧП Сарыбаев Т.Т., 2016. – 190-192-бб.
16. **Бийгелдиева, К.А.** Научная характеристика выражения формулы извинения и прощания в кыргызском и китайском языках [Текст] / К.А.Бийгелдиева // Молодой ученый. - №20 (124). - Казань: Молодой ученый, 2016. – 18-20-сс.
17. **Бийгелдиева, К.А.** Применение выражений формулы сочувствия и сожаления в кыргызском и китайском языках [Текст] / К.А.Бийгелдиева // Молодой ученый. - №20 (124). - Казань: Молодой ученый, 2016. – 20-22-сс

Бийгелдиева Кундуз Абдыгуловнанын «Кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрү» аттуу 10.02.20 – салыштырма-тарыхый, типологиялык жана тектештирме тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тили, кытай тили, сүйлөө маданияты, сүйлөө адаби, учурашуу, саламдашуу, ал-абал суроо, ыраазычылык билдирүү, алкыш айтуу, куттук айтуу, көңүл айтуу, көңүл жубатуу, кечирим суроо, коштошуу адептери, салыштырып талдоо.

Изилдөөнүн объектиси – кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адаби.

Изилдөөнүн предмети – кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин табиятын, өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн, анын жалпы жана жеке маселелерин буга чейин жарык көргөн илимий-теориялык адабияттардын негизинде салыштырып изилдөөгө алуу.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери. Сүйлөө маданиятынын илимий-теориялык маселелерин жалпы тил илиминде, орус тил илиминде, түркологияда, кыргыз жана кытай тил илиминде ар тараптан изилдөө иштерин жүргүзгөн, олуттуу илимий-теориялык тыянактарды чыгарган көрүнүктүү окумуштуулардын ой-пикирлери, илимий эмгектери, теориялык корутунду-тыянактары иштин теориялык-методологиялык негизи болуп саналат.

Изилдөөдөн алынган натыйжалар жана анын жаңылыгы.

- Жалпы тил илиминде, кыргыз жана кытай лингвистикасында сүйлөө маданиятынын изилдениш таржымалы тыкан иликтөөгө алынып, диссертанттын өзүнүн жекече илимий ойлору теориялык жана практикалык жактан негизделип берилди.

- Кыргыз тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери изилдөөгө алынып, анын табияты, өзгөчөлүктөрү конкретүү фактылык материалдардын негизинде ачылып көрсөтүлдү.

- Кытай тилинде сүйлөө адабинин илимий-теориялык маселелери алгачкы жолу кыргыз тилине салыштырылып изилдөөгө алынып, анын табияты, өзгөчөлүктөрү конкретүү фактылык материалдардын негизинде мүнөздөлдү.

- Кыргыз жана кытай тилинде сүйлөө адабине тиешелүү материалдар коммуникативдик, этнолингвистикалык өңүттө биринчи ирет салыштырылып, алар кеңири жана комплекстүү талдоого алынып, тийиштүү илимий-теориялык тыянактар чыгарылды.

Ишти колдонуу аймагы. Диссертациянын материалдарын жогорку окуу жайларында «Сүйлөө маданияты», «Стилистика», «Контрастивдүү лингвистика», «Кыргыз жана кытай тилдеринин салыштырма стилистикасы, салыштырма лексикологиясы», «Кыргыз жана кытай тилдеринин котормо таануу маселелери» деген сыяктуу сабактарды окутууда, ошондой эле кыргыз жана кытай сөздүктөрүн түзүүдө илимий булак катары колдонууга болот.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: изилдөөнүн жыйынтыгында алынган натыйжалар, берилген сунуштар кыргыз жана кытай тилдеринде сүйлөө адабинин өзгөчөлүктөрүн ар тараптан, терең таанып билүүгө көмөк көрсөтөт.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования на соискание учёной степени кандидата филологических наук 10.02.20 – сопоставительно-историческое, типологическое и сравнительное языкознание по теме «Особенности речевого этикета в кыргызском и китайском языках» Бийгелдиевой Кундуз Абдыгуловны.

Ключевые слова: кыргызский язык, китайский язык, культура речи, речевой этикет, приветствие, благодарность, поздравление, соболезнование, сочувствие, извинение, прощание, анализ сопоставления.

Объект исследования – речевой этикет в кыргызском и китайском языках.

Предмет исследования – определение особенностей речевого этикета в кыргызском и китайском языках.

Цель исследования – сопоставление в исследовании опубликованных научно-теоретических литератур, особенностей речевого этикета в кыргызском и китайском языках.

Теоретико-методологические основы исследования: Научно-теоретические вопросы культуры речи в общем языкознании, в русском языкознании, в тюркологии, в кыргызском и китайском языкознании, проведено всестороннее исследование, имеются основные научно-теоретические заключения, отзывы известных учёных, их научные труды, теоретическое заключение считается теоретико-методологической основой данного исследования.

Результаты исследования и его новизна:

- В общем языкознании, в кыргызской и китайской лингвистике была исследована история культуры речи, даны с теоретической и практической стороны научные идеи автора.

- Чётко показаны на основе конкретных фактических материалов особенности, научно-теоретические вопросы речевого этикета в кыргызском языке.

- Впервые исследованы и сопоставлены научно-теоретические вопросы речевого этикета китайского языка с кыргызским языком, его природа, даны характеристики особенностей на основе конкретных фактических материалов.

- В кыргызском и китайском языках материалы, касающиеся речевого этикета, впервые были сопоставлены в коммуникативном и этнолингвистическом аспектах, проанализированы широко и комплексно, дано научно-теоретическое заключение.

Область применения исследовательской работы: Материалы диссертации могут применяться в ВУЗах по предметам «Культура речи», «Стилистика», «Контрастивная лингвистика», «Сопоставительная лексикология кыргызского и китайского языка», «Вопросы перевода кыргызского и китайского языков», а также как научные источники в составлении кыргызско-китайского словаря.

Практическое значение исследования: Результаты исследования, а также идеи окажут помощь в познании особенностей речевого этикета с разных сторон в кыргызском и китайском языках.

ABSTRACT

to the dissertation thesis by Biigeldieva Kunduz Abdygulovna for obtaining the academic degree of Cand. Sc. (Philology) 10.02.20 – comparative-historical, typological and comparative linguistics titled "Features of speech etiquette in the Kyrgyz and Chinese languages"

Key words: Kyrgyz language, Chinese language, speech culture, speech etiquette, greeting, gratitude, congratulations, condolences, sympathy, apology, farewell, comparison analysis.

Research object – Speech etiquette in the Kyrgyz and Chinese languages.

Research subject – definition of the features of speech etiquette in the Kyrgyz and Chinese languages.

Research objective –comparison in the study of published scientific and theoretical literature, features of speech etiquette in the Kyrgyz and Chinese languages.

Theoretico-methodological basics of research: Scientific and theoretical issues of the culture of speech in general linguistics, in Russian linguistics, in Turkic studies, in Kyrgyz and Chinese linguistics; a comprehensive study has been carried out, there are basic scientific and theoretical conclusions, reviews of famous scientists, their scientific works, theoretical conclusion is considered as the theoretical and methodological basis of this research.

Results of the research and its novelty:

- In general linguistics, in Kyrgyz and Chinese linguistics, the history of the speech culture was studied, the scientific ideas of the author are presented from the theoretical and practical point of view.

- The features, scientific and theoretical issues of speech etiquette in the Kyrgyz language are clearly shown on the basis of concrete factual materials.

-Scientific and theoretical issues of the speech etiquette of the Chinese language, its nature have been studied for the first time and compared with the Kyrgyz language; characteristic features are given on the basis of certain factual materials.

- In the Kyrgyz and Chinese languages, the materials relating to speech etiquette were compared in communicative and ethnolinguistic aspects, and were analyzed broadly and comprehensively for the first time, and a scientific and theoretical conclusion was given.

Scope of application of the research work:

The materials of the thesis can be applied in universities on the subjects "Speech culture", "Stylistics", "Contrastive linguistics", "Comparative lexicology of the Kyrgyz and Chinese language", "Translation questions of Kyrgyz and Chinese languages", as well as scientific sources in compiling Kyrgyz-Chinese Dictionary.

Practical value of the study: The results of the research, as well as ideas will help in understanding the features of speech etiquette in different aspects in the Kyrgyz and Chinese languages.

Басууга 30.10.2017.
Кагаздын форматы 60x84 1/16.
Көлөмү 1,75 б.т. Офсеттик кагаз. Нускасы 500.

«Мега Формат» басмасында басылды.

